



כניסת	השבת
השבת	והחג
ירושלים	17:47
18:58	17:47
בני ברק	18:04
19:00	18:04
חיפה	17:56
18:59	17:56
עפולה	17:53
18:58	17:53

כתורתם ועשנתם של חכמי צפון אפריקה

פרשת
וזאת הברכה -
חג סוכות

כ"א תשרי
גיליון 51
שנה ב'

דבר העורך

הסוכה - אור ה' יתברך

סס- את תורתם וחידושם של כל גאוני המערב, וכך
אולי אותם גאונים וחכמים שישבו ועסקו בתורה
בזמנים טרופים וקשים תחת גזירות ומצוקות שונות
של האומה הישמעאלית, וכמ"ש האור החיים
הקדוש (ויקרא, ו', ב') "על אשר עינונו בני עולה
ויסרונו ביסורי נקמה ובפרט בני המערב הפנימי
אין לך כוס מר שלא הטעימו תמיד", יזכו ולו במעט
לכבוד הראוי להם.

נסיים בדבריו של האור החיים (ויקרא, כ"ד, ב') בו
הוא מבאר שכל החגים וענייני עם ישראל סובבים
סביב המספר שבע. תחילה הוא פותח בכך שחג
הסוכות הוא ז' ימים, וכן חג הפסח, כמו כן ראש
השנה ויום הכיפורים חלים בחודש השביעי, גם
השבת חלה ביום שביעי, וכן למנורה ישנם ז' נרות,
כל זה בשביל שאנו נבין "שכלל כל מצות השביעיות
יחד לומר כי סודם ועיקרם אחד", כלומר כל התורה
היא מערכת אחת שמחוברת ושזורה יחד זה בזה,
ולכן לא בחנם מצאנו שהשורש לכולם הוא המספר
שבע.

יתרה מכן מוסיף האור החיים, שכפי שבמשכן
מצינו שהאור המשכן היה מאיר לכל העולם, כיון
שהאור לא היה רק אור גשמי אלא שפע רוחני
שהשפיע מן המקדש והמשכן לכל העולם כולו, כך
היו הענני כבוד לעם ישראל במדבר, לא רק אור
גשמי, אלא הליכה ושפע מאור ה' יתברך לכל עם
ישראל.

על פי דברי קדשו נבין אנו שהצווי לעשות סוכות זכר
ל"ענני כבוד", הוא ציווי שנעשה סוכה לזכר אותו
אור שהקב"ה היה משפיע לעם ישראל ולכל העולם,
כך גם הסוכה שלנו תפקידה להשפיע שפע לכל
העולם כולו מאורו של ה' יתברך, יה"ר שנזכה
להרגיש בחוש את אורו יתברך. אכ"ר.

בברכת שבת שלום, וחג שמח
יוסף רביבו

בעומדנו בחג הסוכות תשפ"ז מן הראוי להודות
לשבח ולהלל לקב"ה על שזיכנו ברוך ה' שעומדים
אנו בפתח השנה השניה של גליון זה, וזכינו במשך
שנה שלימה להוציאו לאור תמידין כסדרן וכמעט
ללא הפסקות.

אני רואה את הוצאת גליון זה כזכות עצומה
שזיכני ה' לעסוק בכתביהם וחיבוריהם של חכמי
וגאוני מרוקו זיע"א אשר תורתם לצערנו מונחת
בקרן זוית ובבחינת מת מצוה שאין לו קרובים,
ובגליון זה אנו זוכים להעניק מקצת מהבמה
הראויה לתורתם ולחידושיהם של אותם חכמים.
לצערינו אנו חיים במציאות ובדור שהעולם חיים
לפי פירסום או שיווק, וכל מה שאינו מפורסם או
משווק כראוי לא זוכה להתייחסות ראויה אפילו
בקרב בני התורה, לי באופן אישי מאוד קשה לי
לחשוב על אותם ענקי רוח שישבו באיזה כפר נידח
לפני כמה מאות שנים ועסקו בתורה הקדושה,
ולא זכו לכבוד הראוי להם רק משום שהפירסום
או השיווק לא היה כדבעי.

דוגמא אחת מני רבים אציין, מוהר"ר חיים בן
עטר זלה"ה בעל האור החיים הקדוש זכה
לפירסום מאוד גדול ומכל העדות והחוגים
לומדים בצמא ובשקיקה את דבריו, אין אני ח"ו
בא למעט בכבודו הראוי לגאון וקדוש זה, אבל מה
מפתיע הדבר שבאותה העת חבירו וידידו של
האור החיים "רבי משה בירדוגו" - בעל ראש
משבי"ר, שהאור החיים חולק לו כבוד וכותב
אודותיו (דברים, א', ט"ז) את התואר "חכם גדול
וחסיד וגדול בישראל חביב עלי כרוח"י" לא זכה
לפירסום כה רב, ותורתו ממש מונחת בקרן זוית,
ובקושי אנו מוצאים תלמידי חכמים העוסקים
בתורתו.

לכן רואה אני כחובה שהיא זכות בגליון זה לפרס-



ביאורים ופירושים על המקרא מגאוני מרוקו

בטח כתיב, ועו"ק [-ועוד קשה-] ויגרשו מפניך אויבים היל"ל [-היה לו לומר-] לכן צ"ל דר"ל דבתחל' הוצרך להשפיל שר שלהם במרום, וזהו ויגרשו מפניך אויב, בלשון יחיד לרמו לשר שלהם ועי"ז ויאמר השמד, כמ"ש יפקוד ה' על צבא מרום במרום ואח"כ על מלכי האדמה על האדמה, כיון שכ"ז שהשר קיים לא יוכלו להם כמ"ש וירא יש' את מצרים, מת על שפת הים וזהו שרו של מצרים מסי ילקוט הלוי, וק"ל.

כנף רננים - רבי משה בירדוגו

התורה מרמזת שיש"ו ומוחמ"ד הם שקר
"וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדָעוּ יְהוָה פְּנִים אֶל פְּנִים" (דברים, ל"ד, י')
 עולה בגימטריא, "אבל ישו ומוחמד שקר הן ענו", נוסח אחר, ה' תיבות אלו, עם הכולל, עולה בהם, "אבל ישו ומוחמד שקר המה ענו", נוסח אחר, "ישו הוא ומוחמד כולם שקרנים".

דברי שלום ואמת - רבי שלם עמאר

המנהג לחבר סוף התורה עם תחילתה
וְלֹכֵל הַיָּד הַחֲזָקָה וְלֹכֵל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל (דברים, ל"ד, י"ב)
 לעשות קשר לסוף התורה עם תחילתה כמנהגינו, אומר לעיני כל ישראל, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, והוא כפי מה שמבואר אצלי... כך ישבה הארץ תוהא ובוהא, שמים וארץ נבראו במאמר אחד מפני מה גזר על שמים שיהיו נהנים מזיו השכינה ואני איני וכו', וכבר ביארתי בארוכה כי כל זה הוא לפי דעת יש' [-ישראל-] שהם חושבים בדעתם ששמים נתעלו מהם ביתר שאת שאין צריכים לטרוח בקיום התורה ומצוותיה והמה לנפשם שקטים ושאננים, **ולא כן הוא האמת שישראל הם מעלה מעלה שזוכים בכח הזרוע ע"י מעשיהם ואינם צריכים לצדקה וכתרם גדול מכתרם כידוע**, ולזה יאמר כאן לעיני כל ישראל, נראה כי כן הוא הסדר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ שיש להם קדימת מעלה שמים על הארץ, ולכן הארץ היתה תוהא ובוהא למה נגרע כאמור, והוא יתברך השיב 'ויאמר אלהים יהי אור' וכמ"ש ז"ל זה מתן שכרן של צדיקים, ובאותם כן אז ינוחו יגיע כח והם ישנים ונפשם שבעה, ובזה יתיישבו שני כתובין המכחישין זה את זה, דלבסוף כתיב ביום עשות ה' אלהים שמים וארץ, כי כן הוא האמת, אבל הא' הוא לעיני כל ישראל.

פרי עץ הגן - רבי שמואל בן זקן

לימוד התורה מציל את האדם בעולם הזה, ועומד לו לעולם הבא

תוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מִרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב (דברים, ל"ג, ד')
 יובן עפ"י מה דאיתא במסכת מכות (דף כ"ג סו' ע"ב) דרש רבי שמלאי תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה, שס"ה לאוין כמנין ימות החמה, ורמ"ח עשה כנגד איבריו של אדם, אמר רב המנונא מאי קרא, תורה צוה לנו משה מורשה, תורה בגימטריא תרי"א, ושתים אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו, עד כאן לשון הגמרא, ונרמז בתיבת מורשה ר"ת ושניים ראשונים שמענו מפי הגבורה, תורה צוה לנו משה ר"ת מצל"ת, שכל הלומד תורה התורה מגינה עליו בעולם הזה, ועומדת לו לעולם הבא.

קול יוסף - רבי יוסף ביטון

רמז לשונה פרקו ק"א פעמים
תוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מִרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב (דברים, ל"ג, ד')
 נראה לרמוז בתיבת צוה שמספרה מאה ואחד רמז למה שאמרו חז"ל (חגיגה ט, ע"ב) אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה מאד ואחד, ושמעתי בשם המקובלים שמספר זה הוא מסוגל לשכחה.

"ואתה" חוזר על ישראל ולא על שעיר ופארן
וַיֹּאמֶר יְהוָה מִסִּינֵי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מִהָר פֶּאֶרָן וְאַתָּה מִרְבֶּבֶת קֹדֶשׁ (דברים, ל"ג, ב')
 פירש רש"י, "ואתה" - לישראל", פירוש דאין לפרש ואתה מרבבות קודש כמו זרח משעיר, דהיינו לשעיר ופארן אם ירצו לקבל התורה ולא רצו, ה"נ נימא ואתה מרבבות קודש, שבא לרבבות קודש לראות אם ירצו גם המה לקבל התורה, דא"כ לימא ואתה מרבבות קודש, ועוד דכיון ששם הוא מכון שבתו בשמים מה היא ביאה זו שבא אליהם עכשיו, לזה פירש דאתה לישראל, ועמו מקצת רבבות קודש, וק"ל.

מלאכת הקודש - רבי משה טולידאנו

כשהקב"ה מעניש גויים תחילה מעניש את השר שלהם ואח"כ אותם
"מַעֲנֶה אֱלֹהֵי קְדָם וּמַתַּחַת זֶרַעַת עוֹלָם וַיִּגְרֶשׁ מִפְּנֵיךְ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשֹּׁמֵד" (דברים, ל"ג, כ"ז)
 א"ל [-אין להקשות-] דכיון דויגרש מפניך מה צ"ל [-צריך לומר-] השמד והלא הם בורחים מאליהם, ועוד למי אמר השמד דאם לישראל הרי וישכון ישראל



מנהג מרוקו באמירת הושענות בשבת

יין לומר הושענא בשבת מפני התינוקות שישמעו שאומרים גם בשבת כמו בחול, ויבואו ליטול גם את הלולב וכו', וכתב רבינו יעקב בן הרא"ש, ונראה כיון שאין מקיפין בשבת מתברר להם במה שאין מקיפין, ואין צריך למנוע מהם מלומר הושענא, וכן אנחנו נוהגים לומר הושענות של שבת כדעת מרן המחבר (שם ס"ג), אבל בלי הקפה מסביב לבימה, ובדברי רבינו האר"י אין הכרע, עי' כף החיים (או"י כ"ג).
וכעין זה כתב בספר קיצור שו"ע (טולידאנו, סי' תצ"א סעי' ב'), "ובשבת אין מוציאין ס"ת על התיבה אלא פותחין ההיכל, ואין מקיפין ואומרים הושענות בלי הקפה". [וראה עוד ע"כ בשו"ת שמש ומגן (ח"א סי' ט"ו), ובס' מגן אבות (לבהר, סי' תר"ס), ובס' דברי שלום ואמת (טולידאנו, ח"א עמ' 124), ובספר משולחן אבותינו (עמ' 415)].

הרי כנ"ל שהיו אומרים הושענות במרוקו, אלא שלא היו מקיפים התיבה, ולא היו מוציאין הס"ת, ובאמת שכמנהג זה כן נהגו בעוד מקומות נוספים, ראה במאמרו הנפלא של רבי אברהם הכהן סקלי שליט"א (קובץ מנורה בדרום, ג' עמ' פ' ואילך) שהביא שכן נהגו בשאלוניקי (כמבואר בס' שולחן גבוה), ובצפת (כעדותו של מהר"א אדאדי בספר השומר אמת), באלג'יר (כפי שנראה מדברי מהר"י עייאש), בטורקיה (כמבואר במועד לכל חי, סי' כ"ג סעי' קכ"א), בתוניס (כמבואר בס' עלי הדס), בארס צובא (כמבואר בספר דרך אר"ץ - "מנהגי ארס צובה"), בלונדון ואמשטרדם (ס' כתר שם טוב), ובלוב (כמבואר בס' נחלת אבות), ומה גם שהושענות לשבת הובאו בכל סידורי הספרדים הקדמונים (נאפולי ר"ן), ונציה רפ"ד, ושנ"ח, ושס"א, ועוד רבים), וכן הוא מנהג כל קהילות אשכנז [כמבואר בדברי כל הראשונים האשכנזים, המנהיג, מחזור ויטרי, העיטור, המרי"ל, ובדרכי משה, ובשאר אחרונים].

דעת מרן השו"ע

ומנהג זה שנהגו בספרד שהביאו עמם המגורשים למרוקו, הוא מנהג ספרד העתיק וכמו שכתב השו"ע (סי' תר"ס, סעי' ג'), "יש מי שאומר שאין אומרים הושענא בשבת, ואין נוהגין כן", והיינו שהמנהג הרווח היה לומר הושענות, ולא נהגו כדברי האומר שאין אומרים הושענות.

עתה נברר מיהו היש מי שאומר, והנה מקורו הוא מדברי כמה גאונים. דהנה בטור (סי' תר"ס) הביא שלדעת רב שרירא אין לומר הושענות בשבת "מפני התינוקות שישמעו שאומרים בשבת כמו בחול וילכו גם ליטול הלולב, אבל כשאין אומרים הושענא מתברר להם", וכן הביאו דעתו של רב שרירא בתשובות הגאונים, ובדברי כמה מהראשונים. [עי' המשך בעמ' הבא...]

המנהג העתיק במרוקו כבר במשך ה' מאות שנה מהגעתם של המגורשים מספרד למרוקו, לומר הושענות בשבת, בין שחלה השבת בשאר ימי החג, ובין ביום טוב הראשון שחל בשבת, להלן ננסה לבאר שורש המנהג וטעמו, ודברי המתנגדים לו.

דברי מוהר"ר כליפה בן מלכה

תחילה אביא את דבריו של הגאון הקדמון מוהר"ר כליפא בן מלכה זלה"ה בספרו כף ונקי - שהיה דומ"ץ אגאדיר במרוקו בשנות הת"ר (כמעט לפני כשלוש מאות שנה) ואלו דבריו:

"כתב המדפיס שפותחין ההיכל כשקורין ההושענות, ומנהגינו שלא לפתוח, ודי לנו בקריאת ההושענות בשבת נגד סברת רבינו שרירא גאון ורבינו האי בנו ז"ל שכתבו שאין לומר הושענות בשבת כלל, ונהגו כוותיהו בקהל פאס יע"א, אבל מהקדמת פירוש ההושענות להרשב"ץ נראה שהוא היה נוהג לקראתם בשבת".

ביאור הדברים - מנהג התושבים הקדמונים בפאס שנהגו עפ"י הוראת הגאונים היה שלא לומר הושענות בשבת כלל, אולם המגורשים שהגיעו מספרד בשנות הגירוש הביאו עמם את המנהג לומר הושענות בשבת בלא לפתוח ההיכל או להקיף התיבה, ועפ"י המגורשים השתרש המנהג כן בזמנו של רבי כליפה בן מלכה, והוא מציין שנראה שהרשב"ץ מצדד בעד מנהג זה, מכך שהביא את ההושענות לשבת ופירש אותם.

מנהג המגורשים ומנהג התושבים במרוקו

נמצינו למדים שהיו ב' מנהגים בענין זה, מנהג המקומיים (התושבים), ומנהג המגורשים, המקומיים נהגו שלא לומר הושענות כלל, ואילו המגורשים נהגו כבר בספרד לומר את ההושענות, להלן נראה שכמנהג זה (של המגורשים) כן היה רווח בארצות אשכנז, וכמו כן יתברר שהמגורשים שנמנו על רוב האוכלוסייה במרוקו שינו את המנהג במרוקו, והחלו לומר הושענות בשבת. [פרט למקומות מסוימים כמו "בית הכנסת התושבים" בק"ק פאס שנהגו כמנהגי קדם, ונודעה בה"כ זו כיחודית במנהגיה].

אך לבל נקדים את המאוחר אציין לכמה מגאוני מרוקו האחרונים שהביאו שהמנהג במרוקו היה לומר את ההושענות בשבת, וכפי שכבר ציינתי זאת בעקבות הגירתם של המגורשים שהביאו עמם מנהג זה מספרד, וכדלהלן:

בספר נהגו העם (או"ח, עמ' ק"נ) כתב, "בשבת אין מקיפין [כלומר לא מוציאין ס"ת לבימה], דכמו שאין זכר למקדש לגבי הלולב כך אין עושין זכר להקפה, כף החיים (סי' תר"ס, או"י י'). ורבינו האבודרהם (הליסדר תפלת סוכות) הביא משם רבינו שרירא שא-



הזמנים במשנת חכמי וגאוני מרוקו

המשך מעמ' הקודם "משנת חכמים"

להרי"צ בן גיאות (בשערים), ובמנהיג (הל' סוכות סעי' מ"ב), ובספר העיטור (הל' לולב, אלא שהביא שלדעת ר"ס גאון המנהג רק לא להקיף אבל אומרים הושענות), ובתשובות גאוני מזרח ומערב (סי' קכ"ב) הביאו כן בשם רב האי.

נמצא שהמנהג במרוקו הקדום (מנהג התושבים) היה כדברי רבי שרירא גאון הסובר שאין אומרים הושענות בשבת כלל, אולם המגורשים הביאו עמם את מנהג האשכנזים ור"ס גאון הסוברים שאומרים הושענות בשבת ורק אין עושים הקפה, וכפי הנראה היו ב' מנהגים בכל קהילות ישראל בענין זה, מנהג המוסתערב (קהילות ישראל שנהגו כדברי הגאונים), ומנהג אשכנז וספרד. [חשוב לציין שכמנהג המוסתערב כן נהגו במצרים, בג'רבא, ובעוד מקומות נוספים, אולם עם הגעתם של המגורשים למקומות שונים הם הביאו עמם את המנהג החדש לומר הושענות, ובמקומות מסוימים התבטל המנהג העתיק].

והנה בחזו"ע (סוכות עמ' ש"צ) הביא דברי השו"ע וכתב, "ונראה מזה שבזמן מרן היו נוהגים לומר הושענות בשבת", אלא ששוב כתב "אבל מרן החיד"א (בברכי יוסף, סי' תר"ס, או' ג') כתב על זה, ובזמנינו בעיר עוז לנו ציון קרית מועדינו אין אומרים סדר הושענות בשבת, וכן עיקר, עכ"ל. וכבר מצאנו מנהגים רבים שנהגו בזמן מרן, ונשתנו בדורות שלאחריו... ולכן אין לשנות מהמנהג שפשוט לאחרונה בארץ ישראל וגלילותיה שלא לומר הושענות בשבת... ושב ואל תעשה עדיף".

נמצינו למדים מדבריו, דבזמן מרן היה המנהג ברור לומר הושענות בשבת, [ושלא כמנהג המוסתערב, אלא כמנהג המגורשים], ומנהג זה נשתנה רק בזמן החיד"א ולאחריו. אלא שמה שסיים שם שאין לשנות איני יודע מדוע, והרי מנהג המגורשים וכן הוא דעת מרן שיש לומר הושענות בשבת, וכן היה מנהג רוב הקהילות, וא"כ מדוע לנו לתפוס דברי החיד"א על פני השו"ע, ומדוע נאמר "שב ואל תעשה" במקום מנהג, ובפרט שכן היא דעת מרן. [ולדידי קצת צ"ע והרי מרן בעל החזו"ע הוא מרא דשמעתתא "דקיבלנו הוראות מרן", ומדוע כאן שינה מדרכו, ונטה אחר דעת החיד"א, ובפרט שיש למנהג זה סימוכים גדולים וכפשנת"ב, וצ"ע. עוד יש להעיר קצת דמש"כ "ארץ ישראל וגלילותיה", דמשמע שכן היה המנהג בכל ארץ ישראל, ולא כן הוא דבשומר אמת (הו"ד לעיל) כתב דבצפת נהגו לומר הושענות בשבת, וראה עוד באורך במאמרו של הרה"ג אברהם און סקלי שליט"א הנ"ל].

למה נמשלו משה ואהרן לבדי ערבות והרי ערבות הם ללא טעם וללא ריח

זכירה. בערב סוכות של שנת תרצ"ו לפ"ק כשהייתי קורא תפלת אגודת לולב הנדפסת בספר שלוש גללים דקדקתי על מה שכתוב שם, 'ושני בדי ערבות המה כנגד משה ואהרן', דאיך המשיל משה ואהרן לבדי ערבות שאין בהם לא ריח ולא טעם. ואמרתי דאדרבה הוא הנותנת להגיד לנו מדת ענותנותן שלא זכה לה שום אדם בעולם כמ"ש ונחנו מה, לומר שאין בהם שום ממש ולא חזו למידי ח"ו לומר שאין בהם לא ריח ולא טעם, לכך לזכרון מעלת ענותנותן עושים שני בדי ערבות שאין בהם לא ריח ולא טעם, וק"ל.

פרפראות לחכמה - רבי שמעון אביקציץ

איך לתחוב את הערבה בלולב

ערבה. כשעושה ערבה בלולב לא יתחבנה בתוך הלולב והוא אגוד אלא יתירנו ויעשנה שם ויחזור ויאגדנו. ה' בכוי"ע סי' תרנ"ד סק"ד, ע"ש.

ליצחק ריח - רבי יצחק אבן דנאן

לישן יחידי בסוכה

סוכה. כ' ה' מהרר"א ווילנא ז"ל מותר לישן יחידי בה דשומר מצוה לא ידע דבר רע. ה' בכוי"ע סי' תרל"ט סקי"ח.

ליצחק ריח - רבי יצחק אבן דנאן

לברך לישב בסוכה על פת הבאה בכסנין

אם מברכים לישב בסוכה על אכילת פת הבאה בכסנין יש בזה פלוגתא, ודעת הגו"ר (הבי"ד הזלא אות ס' סוכה, והרב מאמ"ר בסימן תרל"ט, והרב פרי הארץ הבי"ד הרב קנין פירות אות ס') דאם אוכל יותר מכביצה חייב לברך, וכתב המאמ"ר שם דאין לחוש לזה כיון דרוב הפוסקים ס"ל דכשיכנס לסוכה צריך לברך, אמנם הגאון חיד"א ז"ל בס' חיים שאל (ח"א סי' ע"א) ובס' מחב"ר (שם אות ה') כתב דאין לברך אף ביותר מכביצה, ושכן ראה לגדולים בארץ הצבי שלא היו מברכין אפילו ביותר מכביצה, זולת אם קבע סעודתו עליו דהיינו שאכל שיעור קביעות. וכן הדין אם אכל תבשיל מחמשת המינים, ובודאי דהכי נקטינן משום ספק ברכות להקל, וכ"כ הרב בן א"ח (פרשת האזינו, אות ח'), וכן דעת הרב בכורי יעקב בסי הנ"י ותמה על הנוהגים לברך, והמנהג היפה לאפוקי נפשיה מפלוגתא שיאכל בבוקר פת גמור ויברך על הסוכה ויכוין לפטור הישיבה והטיוול מסעודה זו עד סעודת הצהרים, דודאי לא טוב הדבר שישב בסוכה מהנשף עד הצהרים בלא ברכה, וכן אני נוהג מזה רבות בשנים תליות, ועיין בס' כפ"ת נר"ו (שם אות ל"ג ואות מ'). - א.ה. עי' בענין זה בס' תורת אמת (אסולין, פכ"ג).

ישמח לבב - רבי ישמ"ח עובדיה



קוים לדמותו של מוהר"ר רפאל בירדוגו זיע"א [לרגל יום הילולא]

"בס' אות ברית קודש (דף יו"ד ע"ב) וז"ל, וכן ראיתי לכתוב מה ששמעה אזני מפי סופרים וזקנים, שהרה"ג מעוז ומגדול כמוהר"ר רפאל בירדוגו זצ"ל שהיה אב"ד בעיר מקנאס יע"א, שהיה זקן ונשוא פנים, וכשהגיע זמנו שלח והזמין קרואיו כחתן, וקרא לחרשים חכמים חרשי העצים לעשות לו ארון הקדש כדי ליקבר בו נקברו אשר כרה, ואזי הוא שגילה לעמו שראוי ליקבר בארון, **לפי שכל ימיו לא ראה טיפת קרי מעולם אפילו באונס**, וכן היה שנקבר בארונו, ואחר עבור שנה מזמן פטירתו הוציאו ארונו הקדוש מקברו ע"י מעשה שהיה בגזירת המלך וראוהו שפניו כפני החמה כמו שישן על מטתו ממש עכ"ד ששמעתי אשריו ואשרי חלקו זיע"א אכ"י. [ומה מפתיע הדבר שדוקא מוהר"ר רפאל זלה"ה שהיה נזהר מקרי כל ימיו כתב להתיר כמה עניינים בינו לבינה, עי' בספרו תורות אמת (אהע"ז סי' כ"ה ס"ב ע"ד הגהה שם) **הרי לך שתורתו היתה תורת אמת בפייה**, ומה שהיה סובר שמותר היה מתירו, ללמדינו שהגם שהיה במעלות ודרגות נשגבות מאוד לא חשש להתיר דבר שהיה חושבו למותר].

על גדלותו ושקידתו בתורה סיפר תלמידו רבי יוסף מימראן שפעם אחת רצה לשאול אותו איזה שאלה, והגיע לביתו ומצא את רבינו יושב לומד על כסא **ופיאת ראשו קשורה בחוט אחד בכותל כדי שאם תבוא לו שינה בשעה שירכין ראשו לישן החוט יתלוש לו שיער ראשו ותכף יהיה נייעור משנתו, וכמו כן תחת רגליו היה ספל מלא מים קרים, בכדי שאם תבוא לו שינה יטבעו רגליו במים ותכף יהי נייעור**. [מלכי רבנן שם].

דרך לימודו

בחידושויו על התורה מצטיין רבי רפאל בחדשנות ובמקוריות בה, בכל נושא בו עסק לאחר שענין וירד לשורש הדברים ולעומקם, נוסף על החדשנות והמקוריות הרבה בה ניחן רבינו, במקומות רבים אנו עדים לכך שרבינו לא חת מפני איש, ואמר את אשר על ליבו ולעיתים אף בלשון תקיפה מאוד היכן שלדעתו הגדולה היה צריך לעשות. [כפי העולה מספריו הרבים, בעיקר ספריו בהלכה "תורות אמת", וראה עוד בענין זה מה שהאריך רבינו על כך ספרו מי מנוחות, בהקדמת הספר, ובפרשת משפטים].

ספריו וחיבוריו

רבי רפאל כתב וחיבר חיבורים וספרים רבים בשלל תחומים ונושאים שונים, והם.

א'. דיני שחיטה ובדיקה לפי מנהגי המערב. [נדפס בתוך ספר 'זבחי תרועה ליוורנו תרל"ב]. ב'. כף זהב - שיר גדול מוסר השכל. [נדפס בראש ספר מי מנוח- המשך בעמ' 8

מוהר"ר רפאל בירדוגו זיע"א, המכונה **המלאך רפאל** נולד לאביו רבי מרדכי בירדוגו [המכונה המרבי"ץ] ולאמו מרת בליידא בת הרב המשבי"ר בשנת תק"ח, ונפטר בשנת תקפ"ב בליל הושענה רבה מיד לאחר שסיים ללמוד את האידרא רבה, והוא בן ע"ה שנה, והמליצו עליו החכמים בשעת פטירתו את הפסוק "ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן". [עי' במזכרת בס' מן הגנזים (חי"ז), לקט עוללות 103, עמ' שס"ג, אולם במלכי רבנן (בערכו) כתב שנולד בשנת תק"ז].

תולדות חייו ורבותיו

על ילדותו לא יודעים לנו פרטים רבים, ורק פרטים בודדים ממש ידועים עליו, מן הידוע שבשעת לידתו נפטרה אימו מרת בליידא, וכמו כן בשנת הרעש במרוקו היה בהיותו בן שנתים ימים, ונפלו עליו קורות הבית וניצל, [עי' מן הגנזים שם]. נוסף על היותו יתום מאימו אביו נפטר בעודו בן ט"ו שנה בלבד, והוא נוותר יתום מאביו ומאמו, מלבד צרות אלו צרות רבות סבל רבינו בחייו, אולם כל זאת לא מנע ממנו לעסוק בתורה ולשמש כאחד מהדמויות הגדולות שהשפיעו על כל מרוקו.

ככל הידוע לנו את תורתו קיבל מאחיו הגדול כמוהר"ר יקותיאל בירדוגו, בהיותו בן עשרים וחמש שנה כבר החל לכתוב את חידושויו הרבים. סביב שנת תקמ"ט התמנה לדיין בעיר מקנאס יחד עם אחיו רבי יקותיאל ששימש כאב בית דין, לאחר פטירת אחיו מונה לשמש כאב"ד ורבה הראשי של העיר מקנאס והחזיק במשרה זו עד לפטירתו.

במשך שנות כהונתו תיקן תקנות שונות לטובת בני הקהילה, גדר פצצות שונות, והותיר את חותמו בכל ספרות השו"ת של חכמי וגאוני מרוקו, וכמו שכתב בערכו רבי יוסף בן נאים בספרו מלכי רבנן:

"הרב הנזכר נודעה גדולתו ותורתו בכל המערב כי הוא הצטיין למורה גדול וכל חכמי המערב שתו מימי תורתו בתשובותיו אליהם על שאלותיהם".

תלמידי חכמים בכל מרוקו כולה קיבלו את דבריו של רבינו, וכמו שכותב אחיינו רבי יעקב בירדוגו (שופריה דיעקב, סי' כ"ו):

"ובפרט הרב מר דודי שהוא אילן גדול לסמוך עליו ומאן ספין ומאן רקיע להוציא ממון נגד דעתו ז"ל, ואפילו בחייו כל חכמי הדור היו נשמעים לו כמשה מפי הגבורה, וכל שכן אנו דיתמי שבודאי ראוי לנו ללכת אחר דבריו ואין להרהר אחריהם ומקרא מלא הוא לא תענה על רב".

הנהגותיו

בספר מלכי רבנן (בערכו), הביא מה שכתב בס' אות ברית, שהמלאך רפאל מעולם לא ראה קרי מימיו, ולפיכך כשהגיע זמנו להיפטר ביקש שיקברוהו בארון, ואלו דבריו שם:



מנהג מרוקו בהעמדת הסכך בדבר המקבל טומאה

פסולה", ובפשטות מבואר שהשו"ע פוסק כשיטת רבי יהודה וכהטעם שאין לה קבע, ולפיכך אם יש לסוכה קבע (וכגו' שהיא גבוהה י' טפחים) הרי היא כשרה. אלא שבמקום אחר (תרכ"ט, סעי' ז') כתב, יש להסתפק אם מותר להניח סולם על הגג כדי לסכך על גביו", ומבואר בפשוטו דמין השו"ע מספקא ליה אם מותר להעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה, ולכאוי' אם דעתו כדעת רבי יהודה וכתעם של קבע בכהאי גוונא היה מותר, ומדוע כתב להסתפק.

ובאמת שכבר במג"א (שם, סק"ט) עמד על סתירה זו, וכתב ליישב ב' אופנים. א'. דבדאי דלדעת השו"ע להעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה מותר, ומה שכתב להסתפק לגבי סולם, היינו משום שהסולם הוא חלק מהסיכוך, ובהאי גוונא שהסולם הוא חלק מהסיכוך גם לדעת רבנן יש לאסור. ב'. לכתחילה יש להיזהר שלא לעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה וכמ"ש גבי סולם, אולם בדיעבד יש להקל כמו שכתב השו"ע גבי מטה.

ובאחרונים האריכו איזהו תירוץ יש לנו לתפוס לעיקר, אם כהתירוץ הראשון של המג"א שאפי' לכתחילה אפשר להעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה, או כתירוץ השני של המג"א ולכן לכתחילה יש להיזהר בזה, ועי' בחזו"ע (סוכות, מ"ה) שאסף וקיבץ דברי האחרונים בזה, ודעתו נוטה דהתירוץ השני הוא דוחק, ותירוץ ראשון עיקר. [ומ"מ לכתחילה כתב דיש לחוש לו במקום שאפשר]. אולם בס' אורל"צ (ח"ד פכ"ד, עמ' קנ"א), כתב שתירוץ השני עיקר עיי"ש ולכן דלכתחילה אין להעמיד הסכך בדבר הפסול לסיכוך, ורק בדיעבד יש להתיר סוכה שהעמידה בדבר המקבל טומאה.

דעת רבני מרוקו

תחילה אביא את הספרים שהביאו מנהג זה במרוקו. בספר דברי שלום ואמת למוהר"ר שלם עמאר זלה"ה (סי' י"ז), כתב, "מה שנהגו העם לסכך ע"ג שיפודין הקבועים בתקרת החצירות שלנו האם שפיר עבדי, ועל מה אדני המנהג הטבעי", ומבואר בפשוטו שכן היה המנהג רווח, וכן נראה מדברי מוהר"ר יוסף בן וואליד זלה"ה בספרו שמו יוסף (סי' נ"ח) שכתב, "אלו הסוכות שעושים על גבי הלטא"ש שבחצרות, דהיינו שעושים סכך כשר על גבי הלטא"ש של ברזל, אי אריך למעבד הכי על פי הדין ואליבא דכולי עלמא או לא", וכן בספר ישמח לבב למוהר"ר ישמ"ח עובדיה זלה"ה (סי' ט"ז) כתב, "ואגב יתבארו גם דיני השבכה של ברזל שעושים על הסוכה קבועים בבנין אם מותר לסכך תחתיה או ע"ג, יען שהרב מהרי"ע [-רבי יהודה עייאש-] והרב גור"ר [-גנת ורדים-] זלה"ה הסכימו להתיר, וצריך לדעת אם לסמוך על היתר זה למעשה".

המשך בעמ' הבא...

במאמר קצר זה נבאר את המנהג במרוקו להעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה, תחילה אציין שבספר דברי שלום ואמת (ח"א עמ' 122) כתב **שמנהג במרוקו היה לעמיד הסכך ע"ג דבר המקבל טומאה**, [וכע"ז כתב בס' תורת אמת (פכ"ג, ב'), ובספר מגן אבות (לבהר, סי' תרכ"ט) העיר ע"ד בצדק **שאינו מנהג ברור בהעמדת הסכך בדבר המקבל טומאה ממש, וכל המנהג היה רק להעמיד ע"ג רשת מברזל הקבועה בקיר**, ואין ראייה שיהיה מותר להעמיד ממש ע"ג ברזל, ובאמת בעיון בדברי כמה מחכמי מרוקו נראה שאמנם לפי חלק מהפוסקים אולי מותר להעמיד בדבר המקבל טומאה, אולם המנהג הרווח היה להעמיד ע"ג רשת, **וכל מי שכתב להתיר בזה כתב להתיר ברשת**, [ולפי חלקם דוקא ברשת מותר ולא בברזל בעלמא], וכפי שיובא להלן.

מקור הדין בענין מעמיד בדבר המקבל טומאה

אלא שתחילה נעיין במקורות הדין בעניין זה. והנה בגמ' (סוכה כ"א ע"ב) איתא "הסומך סוכתו בכרעי המטה, כשרה. ר' יהודה אומר אם אינה יכולה לעמוד בפני עצמה פסולה", ובגמ' שם איתא מאי טעמא דרבי יהודה, פליגי בה רבי זירא ור' אבא בר ממל, חד אמר מפני שאין לה קבע, וחד אמר לפי שמעמידה בדבר המקבל טומאה.

נמצא דמצאנו בדין זה ג' שיטות, שיטת רבנן דהסומך סוכתו כשרה בכל גווני, ושיטת רבי יהודה דהסוכה פסולה, אלא שנחלקו אמוראי מהו טעמו של רבי יהודה, לפי שיטה א' טעמו משום שהעמידה בדבר המקבל טומאה, ולולי זה היתה כשרה. ולשיטה ב' טעמו משום שאין לסוכה קבע, ולפי"ז אפי' העמידה בדבר המקבל טומאה אם יש לה קבע הרי היא כשרה. ובפסק ההלכה פליגי הראשונים האידך לפסוק, דהתוס' והרא"ש כתבו דקי"ל כרבי יהודה וכהטעם מפני שאין לה קבע, ולפיכך אם יש עשרה טפחים מהמטה עד הסכך כשרה. ובמהרי"ל (בתשובותיו סי' קנ"ז) כתב דקי"ל כרבנן דרבי יהודה ולכן אפי' אם העמידה בדבר המקבל טומאה כשרה, ובפרט דאף לפי רבי יהודה איכא פלוגתא בה. [וכן כתבו הרז"ה, הראב"ה, הרי"צ גיאנות, שבולי הלסט, ובפסקי הרי"ד].

אמנם בר"ן וברמב"ן כתבו להיזהר שלא לעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה, וזאת משום שחששו לשיטת רבי יהודה וכהטעם "שמעמידה בדבר המקבל טומאה".

דעת השו"ע

אלא שבדברי השו"ע מצינו קצת סתירה בזה, דהנה בשו"ע (סו"ס תר"ל) כתב, הסומך סוכתו בכרעי המטה, והכרעיים הם המחיצות, אם יש בה גובה עשרה טפחים מן המטה לסכך כשרה, ואם לאו פסול-



מנהג מרוקו בהעמדת הסכך בדבר המקבל טומאה

אף לכתחילה וכסברת רוב הפוסקים". [וראה שם שהאריך בעוד נידונים השייכים לענין זה, כענין לבד להחמיר (שכ' דלא אמרינן), וסוכה תחת האילן, ואכמ"ל].

ובישמח לבב נטה יותר לאסור וכהתירוץ השני של המג"א, והוסיף דזו הסכמת רוב האחרונים, ומכל מקום בשבכה של ברזלים המחוברים לקיר יש להתיר מטעם דדבר הקבוע בבנין אין בו משום גזירת מעמיד. [ועיי"ש באריכות דבריו שדן מטעם לבד להחמיר, ומטעם סוכה תחת האילן, ובעוד עניינים נוספים].

בסיום הדברים אציין שראיתי ב' תשובות בענין זה למוהר"ר משה מלכה בתשובתיו במקוה המים (ח"ג, סי' נ"ה), ולמוהר"ר מכלוף אביחצירא זלה"ה בשו"ת יפה שעה (סי' מ"ב), שהאריכו בענין זה, אולם לעת עתה לא נתברר לי אם דעתם להתיר רק הרשת הנ"ל הקבועה בבנין, או"ד גם לסכך על שיפודי ברזל. ועוד חזון למועד.

המשך מעמ' 5 "זיכרון להולכים"

ות"ח"ב]. ג'. לשון לימודים - תרגום מלות קש-קשות שבתנ"ך ללשון ערב. ד'. מי מנוחות - דרשות עה"ת. [ח"א נדפס בירושלים תר"ס, וח"ב בגירבא תשי"ב]. ה'. מענה לשון - על פירוש רש"י והרא"ם עה"ת. [נדפס בתוך ספר משמחי לב]. ו'. משמחי לב - פירוש עה"ת והנ"ך. [נדפס בירושלים תשנ"א]. ז'. משפטים ישרים - שו"ת ופס"ד. [חלקו נדפס בקראקא תרנ"א. וחלקו עדיין בכת"ל]. ח'. חסד ואמת - דרושים לזמנים ולנפטרים. ט'. תורות אמת - חידושים על ד' חלקי השו"ע. י'. קצות החושן - חידושים על שו"ע חושן משפט. י"א. רקח מרקחת - חידושים על אגדות.

מתורתו

"המבחן לאדם לדעת אם אשתו בת זוגו היא אם לא, אם אשתו מוצאת חן בעיניו תמיד ולא יקוץ בה הרי זו בת זוגו, וכן אם עוזרתו בעבודת ה, ואם לאו לאו, וזש"ה מצא אשה מצא טוב וכו', ר"ל אם כשמצא אשה הרי הוא מצא טוב ואינו קץ בה זה הוראה ויפק רצון מה' שמה' היתה לו לאשה". [מי מנוחות למוהר"ר רפאל בירדוגו זלה"ה פרשת תולדות].

זכותו תגן עלינו, ועל כל ישראל, אמן!

וכן מצינו בשו"ת מים חיים (משאש, ח"א, סי' ר"ס) כתב, "עוד שאלת... **אם מותר לסכך על הסככה**, ואין בזה משום מעמיד סוכתו בדבר המקבל טומאה. תשובה. דבר זה ערוך מאתמול בספר בית יהודה... שהעלה להתיר בין לעשות הסוכה תחת הסככה, וטעמו ונמוקו עמו, ואף שיש לקוצר דעתי איזה פקפוק בזה, **מ"מ המנהג פשוט להתיר**, וכן עושין בכמה מקומות ואין מוחה בדבר". [וראה עוד בשו"ת עמק יהושע (ח"א, סי' כ"ג) שכתב, שנשאל אם מותר לעשות סוכה תחת סריגי ברזל הקבועים שתי וערב, בבנין, ובתו"ד הביא את דבריו של הרב פקודת אלעזר שכתב, **"וכן המנהג פשוט פה פרניצי לסכך** תחת מעשה רשת ושבכה של ברזל הקבועה ומעולם לא מיחו בהם", ומ"מ גבי להעמיד בדבר המקבל טומאה כתב בתו"ד דלענין דינא אין להעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה והוא אפי' בדיעבד (עי' שם בסי' כ"ד), וע"כ דההיתר רק גבי שככה וכדלהלן].

ונראה שמנהג זה התפשט אף לאלג'ריה הסמוכה וכמ"ש בס' בית יהודה (עייאש, סי' י"ז) "לבאר אלו הסוכות **שעושין** בחצירות תחת סריגי ברזל, מה דינם".

עתה נפנה לנימוקים שכתבו הגאונים הנ"ל, והנה כולם פה אחד כתבו להתיר העמדת הסכך בדבר המקבל טומאה, ומכמה נימוקים, בדברי שלום ואמת הביא את שני תירוצי המג"א הנ"ל, אולם כתב שלפי ב' התירוצים יהיה מותר לסכך על גבי שיפודין הקבועים, לא מבעי לתירוץ הראשון, אלא אפי' לפי התירוץ השני שרק בדיעבד מותר לעשות כן, י"ל שכאן אף לכתחילה יהיה מותר, וזאת משום שהאיסור להעמיד בדבר המקבל טומאה הוא משום גזירה, שמא יבוא לסכך במעמיד, ובנידון דידן שאין לנו לחשוש שמא יבואו לסכך בשיפודין הללו לכו"ע יהיה מותר. וסיים שם, "והעיקר לדינא דמותר לסכך על גבי שיפודין, ומטעמא דכתבנו אנן בס"ד".

ובשמו יוסף האריך בכל הנידון הנ"ל, וכתב, "דכיון דאיכא כמה פוסקים דפסקו כתנא קמא דלא כרבי יאודה, ואף לאותם שפסקו כרבי יאודה איכא כמה פוסקים דפסקו בטעמו דרבי יאודה מפני שאין לה קבע, ודלא כמאן דאמר דאין מעמידין וכו', ומרן ז"ל בכללם, ורוב האחרונים סבירא להו דמר"ן ז"ל מתיר אפי' לכתחילה, מעתה הדבר פשוט בנידון דידן להתיר



חלוקת ארבעת המינים לנערי "אור ישראלי"

